

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊՕԷԶԻԱՅԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐ

Իւրիյ Վեսելովսկու 1)

3.

Ժամանակակից հայկական բանաստեղծութեան մի քանի ներկայացուցիչները, անկախ՝ «մարդկանց սրտերը պրոդ» իրանց ոգևորիչ խօսքերով, բանաստեղծին ընդհանուր գովելուց, առանձին ոտանաւորով դառնում են որոշ զրոգներին, որոնք շատ թէ քիչ մօտենում են նրանց գծած զաղափարին, փառարանում են այն բանաստեղծներին և վիպասաններին, որոնք ծգտում են հասարակութեան բարեկամը լինել և բարերար կերպով ազդել նրա վրայ: Եթէ Լեւոնցը նուիրում է իդէական տեսակէտից շատ հետաքրքիր «Ամբոխը» բանաստեղծութիւնը Րաֆֆու լիշատակին, բայց Ծատուրեանն էլ 1887-ին, Ս. Շահ-Աղիգեանի յօդեւանը տօնախմբելու ժամանակ, առանձին ոտանաւորով փառարանում է «Լեւոնի Վշտի» հեղինակին, որի մէջ խոնարհւում է նրա տաղանդի առաջ: Այստեղ մենք պատահում ենք ի միջի պլոց հետեւեալ տողերին.

Բայց ոչ... ով աղգիս քաղցրախօս երգիչ,
Դու մի պարզ էակ ծնար այս աշխարհ.
Դու ծնար պոյէտ—սիրոյ քարոզիչ.
Դու ծնար աղգիդ անկեղծ սիրահար:
Եւ հնչիր քընարդ ազատ, համարձակ,
Նա ոգևորեց միւր սիրտն ու հոգին:

Նոյն Ծատուրեանը, Ռ. Պատկանեանի մահից լետոյ, նրա երգերը անուանում է «անմոռանալի», նախադուշտկում է նրանց ամէնուրէք լայն տարածուելը, ուր ապրում են հայեր. նրաքն ժողովրդի ցաւի արձագանքն են, որի համար չեն կորցնի իրանց նշանակութիւնը նրա մահից լետոյ, որը դարձել է նրանցով իւր

1) Լուսալ 1909 № 1.

հայրենիքին լցուած զգացմամբ և հաւատով դէպի ապագան:

Նման արտայայտութեամբ փառարանում է Պատկանեանին և Յովհաննիսեանը, արտայայտելով ցանկութիւն, որ «Արաքսի արտասուքի» հեղինակի

Եւ կենդանի այն վառ քարոզ

Անշահ սիրոյ, սուրբ գործի,

տարածուի ամէնուրեք, որպէս շրառատ առուակ,— ներշնչի բոլորին սուրբ հաւատ, եռունդ, ամրացնի և քաջալերի հոգով թոյլերին: Վերջապէս Լ. Մանուէլեանը ունի Պատկանեանին նուիրած մի ոտանաւոր, որ լիշեցնում է ինչպէս բանաստեղծը թափառել է հին Արաքսի ափերով, լսել է նրա աղմուկը, աշխատել է գուշակել նրա մէջ ծածկուած մտքերի և տանջանքների աշխատանքը,— և ուրիշ զրանից մասն հանել ժողովրդին: Բոլոր նման իրերը հետաքրքիր են այն տեսակէտից, որ նրանք վկայում են ժամանակակից հայ բանաստեղծների ցանկութիւնը—գտնել ոչ հեռու անցեալում օրինակներ՝ արժանի նմանութեան, ընդգծել իրանց համախոհութիւնը այն զրոյնների հետ, որոնք եղել են իրանց ոչ անմիջական նախորդները և շատ թէ քիչ իրականացրել են իրանց պօէա—մարտիկի և ներշնչողի գաղափարը:

Մահ-Ազիզեանի և Պատկանեանի ստեղծագործութիւնից սկսած, հայկական պօէզիայի մէջ շատ տարածուած եղանակ է դառնում՝ աշխատանքի ընդհանուր գործի մօտիկների օգտին, իւր ժողովրդին նուիրուելու, ընդհանուր պակասութիւնների դէմ մղած կռուի և էգօիստական սիրոյ զգացման, շրջապատում կատարուածի վրայ աչքերը փակելու ցանկութեան, միայն իւր զուարճութեան և բարօրութեան մասին մտածելու հակադրութիւնը... Եթէ Պատկանեանի «Օտար օրիորդ և հայ պատանի» ոտանաւորում իդէալիստ և մարտիկ երիտասարդը չէ ուզում լսել սիրող օրիորդի քնքոյշ-գրաւիչ խօսքերին, որ կոչում է նրան նուիրուել միայն սիրոյ, մոռանալ իւր ծրագիրները և երազները,—Մահ-Ազիզեանն էլ ունի «Ինձ մի սիրի» ընտրուած պարունակում է ի միջի այլոց հետեւեալ տները.

Ինձ մի սիրի, ինձ մի սիրի.

Ես շատ և շատ փոխուել եմ:

Ա՛ռ թաշկինակդ—աչքերդ սրբի՛ր.

Ես քեզ սիրել կարո՞ղ չեմ:

Պաւար եմ ես, որպէս գիշեր,

Իմ չորս կողմին փոթորիկ:

Ձունիմ քեզ սէր, չունիմ քեզ սէր.

Ես սիրում եմ հայրենիք:

Բոլորովին նոյն կերպով, այն երգում, որ «Լևոնի Վշտի» հերոսը յօրինում է ի պատիւ սիրած աղջկայ, հեռանալով Մոսկուայից, մենք գտնում ենք խնդիր առ այն աղջիկը— չթափել նրա կրծքի վրայ արցունքներ, որովհետեւ «Ո՛չ սէր իմ մէջ մըշտաժողիկ կընորոգեն քաղցրագին», նրան կարողութիւն տալ մի որևէ բան անելու ժողովրդի համար.

Մնաս բարեաւ, մաքուր հրեշտակ,

Թո՛ղ քո սիրտը չմորմոքէ.

Թէև մեռնենք այլ աստղի հետ,—

Բայց մահը մեզ կը գուգէ:

Այդ միտքը այն ժամանակուանից սկսած հայկական պօէզիայի մէջ մշակւում է ամէն ծեով: Յովհաննիսեանը ունի մի ոտանաւոր, որ համարեալ նոյնպէս է սկսւում, ինչպէս Շահ-Աղիղեանինը.

Ինձ մի սիրիր անբախտ օրիս

Այդ սէրն ինձ չէ խնդութիւն.

Բայց դա համեմատաբար անգոյն է: Յովհաննիսեանցը ունի մի և նոյն դասի աւելի բովանդակալից և տիպիքական ոտանաւորներ: Ես սիրեցի բայց չեմ կտանում, ասում է նա մի դէպքում,

Տալ սիրտըս, հոգեակ, քեզ բընաւ գերել—

Մի անկիւն նրա ամէկին խորքում

Այլ սիրոյ համար ես կամիմ պահել:

Բանաստեղծը լիշում է գոթախա մարդկանց մասին, որոնք դողալով սպասում են իրանց կորստեան, որոնք ստիպուած են տանջուել այն անհամար և զանազան թշուառութիւնների մէջ, որ գոյութիւն ունեն աշխարհում:

Եւ դոցա համար ես սէր եմ պահում,

Այդ ճակատագրի խորթ որդոց համար,

Որոնց առաջին դուռը չէ բանում

Մխիթարութեան քարասիրտ աշխարհ...

Տուր ինձ, սիրելիս, և քո սէրն անբիծ

Այս հառաչանքի հովիտը տանեմ—

Գուցէ արցունքը ցաւած աչքերից,

Մաշուած ճակատից թախիծը խրչեմ:

Ծառուբանը, որ տարիներից ի վեր անցել է սուրբքաղիլ լիրիքական պոեզիայից, որ լցուած է անծնական եղանակներով և սիրոյ ու տանջանքի փառաբանութեամբ իդէական կամ տենդենցիոզ ստեղծագործութեան, այդ անցնելը նախագուշակուած է մի համառօտ, բայց շատ արտայայտիչ և բնորոշ ոտանաւորի մէջ, որ մենք աւելորդ չենք համարում բերել այստեղ:

Հերիք է որքան բախտը խաբուսիկ
Ջընաղ վարդերով ափռեց իմ ուղին.
Որքան ջերմ սիրոյ երազներ գողտրիկ
Անյոյս յուզեցին իմ մատաղ հոգին:
Նոցա ծաղկալից, անհոգ վայելքին
Ահա տալիս եմ իմ վերջին բարև,
էլ նոր ողջոյնով փշալից կեանքին
Իմ երգը ու սիրտը բերում իմ պարգև:

«Այո, երջանիկ ենք մենք, իմ անդին» այսպէս է սկսուած Լեռենցի յաշողուած բանաստեղծութիւններից մէկը: Առաջին տան մէջ բանաստեղծը խօսում է, թէ ինչպէս ճգգում եմ հանգստի սփոփիչ մեղմութիւն».
«սիրոյ մեղմանինը հովանու տակին»: Նա, ինչպէս երևում է, հաւատում է, որ նրա հոգին վերջապէս դառել է հանգիստ և մոռացութիւն, սիրտժ կնոջ փայփայանքների և հաղորդակցութեան ազդեցութեան տակ:

Հոգիս օրօրում շրջեղ ամպային
Ալիքների վրայ, նուրբ մեղմ մրմնջում
Մէր, բախտ ու անուրջ և կամաց նիրհում:

Բայց երկրորդ տան մէջ այն լաւատես տրամադրութիւնը, որ ժամանակաւորապէս տիրել էր բանաստեղծին, փոխւում է սուր աններդաշնակութեան, երբ նա լիշում է, որ շուրջը, առաջուայ նման, իշխում են ստութիւնը, չարը, արատը, տանջանքը, հետևարար մտածել անծնական բախտաւորութեան մասին, ինքն իրա մէջ ներփակուել-արժանի չէ մտածող և քննող մարդուն:

Այո, սրտակից, երջանիկ ենք մենք...
Երջանիկ... Փուչ ձայն... Արդեօք խաբւում չե՞նք...
Եւ բախտում քո պարզ արցունք չեն ցամքիլ,
Իսկ ես... Թախիծ ու տանջանք են եղել
Իմ կեանքիս բաժին... երջանիկ... իմ շուրջ,
Նայի՛ր,—մարդկանց մէջ վատ է, գարշ ու փուչ...
Դրանք մեզ եղբայր են... ոչ, ոչ, համարձկան
Սրգոյ ժամանակ չկայ բաղդ անձնական:

Ընթերցանութեան ժամանակ չէք լիշում արդեօք Նադսոնի խօսքերը «Յիշատակարանից» ոտանաւորի մէջ—որ արտայայտում է նոյն միտքը համարեա մի և նոյն ձեով.

Но знай, что я твердо созналъ, что покуда
Такъ душно покровы ночной темноты,
Такъ много на свѣтѣ бездольнаго люда,
О личномъ блаженствѣ постыдны мечты.

Այսպիսով հայկական պօէզիայի պարագլուխների,—Պատկանեանի և Մահ-Ազիզեանի իդէալների արձագանքը, որոնք սիրուն հակադրում են մօտիկին ժառայելը, հասարակութեան օգտին դործելը, նոյնանում են ռուս պօէտների դործերի հետ, որոնց ընդհանրապէս շատ բանով են պարտական, այնպիսի գրողների, որպիսիք են Ծատուրեանը, Յովհաննիսեանցը, Լեռնեցը: Ի դէպ է լիշել, որ Ծատուրեանի «պօէտին» ոտանաւորը, որից երկու տուն բերուած է վերեւում և սկսւում է այսպիսի խօսքերով,

«Պօէտ, դու հպարտ, սէգ արծուի նման,
Բարձրից մի նայիլ տըգէտ ամբոխին»:

իրանից ներկայացնում է այն եղանակի մանրամասն մշակութիւնը, որ դժուած է Նադսոնի «Ամբոխի մէջ» մերմիմահ ոտանաւորում «Մի ատիլ ամբոխին. թող երբեքն նա լինի դատարի, նանիր, անհոգի և կոյր». և քիչ յետոյ «Դու դէպի նա անարդար ես. նրա տանջանաց ժամերին չես գնացել նրա մօտ տանջուելու»: «Նադսոնական վշտի շրջանը, ասում է Լէօն, արձագանք է տուել հայ բանաստեղծութեան մէջ, ծաղկել, մինչև անգամ անըմբռնելի մեծացման ձև է ստացել»:

4.

Նադսոնն ունի մի ոտանաւոր, որ սկսւում է այս խօսքերով. «Քրիստոս. ո՛ւր ես Քրիստոս, որ փայլում ես անմահ ճշմարտութեան, ազատութեան և սիրոյ ճառագայթներով», և արտայայտում է պօէտի վիշտը, որը խոստովանում է, որ «տաճարը դարձեալ անարդուած է սեղանաւորներով», որ սիրոյ և մարդասիրութեան վեհ խօսքերը կրկնում են անարժան մարդիկ և փարիսեցիներ, որ կեանքը գնում է մարդկութեան յայտնուած

բարձր դադափարի հակառակ՝ Անպանոյն իրականութեան և աւետարանական դադափարի նման հակադրութիւնը մենք շատ յաճախ ենք գտնում ժամանակակից հայ բանաստեղծների մօտ։ Յովհաննէս Թումանեանը զրոււմ է «Քրիստոս անապատում ուսանաւորը, ուր Քրիստոս ներկայացրած է տրեգիկ մտնելու ժամանակ նստած մարդկանցից հեռու, անապատում, որ տրդէն սխաւում է ծածկուել երեկոյեան ծխով, Քրիստոսի հայեացքը տխուր է, նա մտածում է մարդկանց անկասարելութեան մասին, թէ ինչպէս յամուռութեամբ նրանք մեղք են գործում, ինչպէս կոյր և կոպիտ են, աւերում են և չարութիւն անում։

«Ես տաճար մտայ» այսպէս է սկսում Ծատուրեանի բանաստեղծութիւններից մէկը.

Ես տաճար մտայ... «սիրեցէք միմեանց»
 Լսում էր բեմից քարոզ փրկչաւանդ,
 Եւ ստուար շարքեր բարեպաշտ մարդկանց
 Ազօթում էին այնտեղ ջերմեռանդ։
 «Սիրեցէք միմեանց»... Օ, վսեմ ուսմունք,
 Որ միշտ կրկնում էս միայն տաճարում,
 Եւ միայն այնտեղ անչար զգացմունք,
 Գուցէ, զարթեցնում մարդկանց սրտերում...
 Շատ եմ փափագած, որ լսեմ ես քեզ
 Եւ կեանքում, հեռու տաճարի բեմից,
 Բայց իզո՞ւր փափագ... դու հայածուած ես
 Եւ մարդկանց սրտից և կեանքի շեմից...

«Ձատիկ» ընդհանուր վերնադիրը կրող մի շարք ոտանաւորների մէջ նոյն բանաստեղծը սկիզբը նկարագրում է զատիկ գիշերը ազօթոյների հանդիսաւոր, կենտրոնացած, բարի տրամադրութիւնը, երբ բոլորը լաւանում են, մոռանում են առօրեայ ստորութեան և հասարակութեան մասին, ըստ երեւոյթին լցում են եղբայրական սիրով զղացմունքով։ Բայց հեղինակին չի կարող հանգստացնել և մխիթարել նման պատկերը։ Նա իմանում է, որ սրտերի այդ մեղմութիւնը սլացող և դժպտաւածական է, որ այդ բոլոր մարդիկ տնդառնալի կերպով չեն բաժանուել իրանց ցած ու կոպիտ բնազդներից.

Նայում եմ ես լուռ... եւ հազմը մաքրեմ,
 Ուրախ և տխուր, պայծառ ու մթին,
 Որպէս անհանգիստ ծովի ալիքներ,
 Ինձ պաշարում են այդ վսեմ ժամին...
 Ես մտածում եմ—դեռ քանի՞ արիւն,

Քանի արտասուք այս բիրտ աշխարհում
 Պէտք է ծովանան, մինչ սիրոյ գարուն
 Յաւերժ կը լողայ մարդկային կեանքում...
 Ես մտածում եմ դեռ քանի, քանի
 Փրկչականդ սիրով բորբոքուած հոգիք
 Պէտք է զոհ դնան լոյս-զաղափարի
 Մինչ կը պատրաստեն և՛ կեանքում զատիկ...

«Մեր դարը» խայտող, լուստեսական բանաստեղծութեան մէջ Ծատուրեանը դարձեալ տալիս է էգզոիզմի բնութագրութիւնը, ներկայ հասարակութեան կոպտութիւնը և երեսպատութիւնը, որ մոռացել է Քրիստոսի՝ թոյլերին, զրկուածներին ճնշուածներին և հալածուածներին համակրող, ուսմունքի մասին: Մի և նոյն հեղինակի «Զատկական խորհրդակցութիւններ», որ համարեա՝ նոյնն է, ինչ «Զատիկ»-ը սկսուած և վերջանում է համարեա՝ նադսոնի խօսքերով:

Ա՛խ, ո՛ր ես Քրիստոս, փրկիչ մարդկութեան,
 Որ դարեր առաջ դու աշխարհ գալով
 Փշրեցիր տիրող խաւար շղթան,
 Մեզ լուսոյ պայծառ տաճար կանգնելով:
 Ո՛ւր ես դու այժմ... Տես ինչ անթափանց,
 Սպանիչ գիշեր է, նորից պաշարել
 Մեր մեղսոտ երկրին, սրտերը մարդկանց,
 Եւ մի նոր ոյժով չարը կեանք առել...
 Ուր աչք ես դարձնում—սեահագութիւն,
 Խղճի առևտուր, կեղծիք ու առատ,
 Ուր վսեմ մի գործ—այնտեղ քսութիւն,
 Յուդայի համբոյր, երեսուն արծաթ...
 Նման չէ էլ մարդն, ո՛վ Տէր, Քո պայծառ,
 Հեզիկ պատկերն... Նա նորից գաղան՝
 Արիւն է խմում, պղծում քո տաճար...
 Ա՛խ, ո՛ր ես Քրիստոս, ո՛ր Քո խարազան...

«Մարդիկ վաղուց մոռացել են քո կտակը» կարդում ենք Յովհաննիսեանի աղօթք ոտանաւորի մէջ, որ մտքով նոյնանում է հէնց նոր քնածներին հետ:

Բայց մարդիկ վաղուց մոռացած քո խրատ,
 Դահիճ են դարձել եղբարցն հարազատ,
 Ուրացած անմահ խօսքդ մարդասէր
 Հղօրն աշխարհին դարձել է այդտէր:

Մի այլ անգամ բանաստեղծը վշտանում է նրա համար, որ Աւետարանին շատերը վերաբերում են բացարձակ անտարբերութեամբ, համարեա՝ ոչ մի ժամանակ նրան չեն կարդում, իրանց համար պարտաւորեցուցիչ չեն համարում նրա մէջ պարունակող ուսմունքը: